

РОЗРОБКА ПРОГРАМИ КОРЕКЦІЇ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ З ГЛИБОКИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ: ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВА СФЕРА

Т. М. Костенко,
кандидат психологічних наук,
Інститут спеціальної педагогіки НАПН України,
старший науковий співробітник лабораторії тифлопедагогіки
e-mail: Tali1983@yandex.ua

У статті пропонуються основні теоретико-методичні аспекти розроблення програми корекції розвитку для дітей зі зниженим зором та з глибокими порушеннями зору. Визначаються основні проблеми розвитку емоційно-вольової сфери, труднощі засвоєння, оволодіння та визначення основних емоційних станів. Обґрунтовується необхідність подальшої розробки навчально-дидактичного забезпечення навчання дітей з глибокими порушеннями зору.

Ключові слова: діти з глибокими порушеннями зору; емоційно-вольова сфера; корекція розвитку; програма.

Постановка проблеми. Сучасні вимоги до освіченості та розвитку особистості дітей з глибокими порушеннями зору стали основою для розроблення зазначеної програми. Корекційно-розвиткова робота має будуватися із врахуванням збережених систем і функцій, здатних взяти на себе компенсаторно-корекційне навантаження, цілеспрямований розвиток психічних процесів, які обумовлюють рівень опанування знань, умінь, навичок, відповідну освіченість дитини, її інтеграцію в суспільство.

В основу програми покладені особливості розвитку емоційної сфери дітей з глибокими порушеннями зору:

- труднощі в засвоєнні та застосуванні знаково-символічних засобів, що передають емоційні стани;
- труднощі у взаємодії із соціальним та природним середовищем і затримкою в діяльності спілкування;
- труднощі у формуванні цілісних уявлень про ситуації, які є причиною тих чи інших емоційних переживань і визначають контекст спілкування.

Для дитини ситуація спілкування є найінтенсивнішим джерелом переживання, проте у дітей з глибокими порушеннями зору цей про-

цес залишає негативний наслідок. Діти з глибокими порушеннями зору відчують труднощі в доброзичливому, діалогічному спілкуванні, що вимагає адекватного сприймання і осмислення емоційних переживань людей. Партнер по спілкуванню часто розглядається цими дітьми лише як слухач, тому діалог перетворюється на монолог.

Людина та її рухи, вираження емоційних переживань є досить складними об'єктами для сприймання дітьми з глибокими порушеннями зору. Це обумовлює труднощі в розумінні реальності емоційних переживань людей в процесі спілкування. У зв'язку з цим в молодшому шкільному віці діти з глибокими порушеннями зору мають труднощі в оволодінні еталонами сприймання емоцій людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У корекційній психології відзначається тенденція до зростання кількості дітей з відхиленнями у розвитку (І. Лубовський, М. Певзнер, Б. Пузанов, К. Лебединська, Н. Назарова, Н. Малофеев, Р. Кумарин, У. Ульяновка). У зв'язку з цим актуальною проблемою є вивчення дітей із сенсорною недостатністю, зокрема зі зниженим зором, так як у них формуються виражені психоемоційні відхилення, ускладнюючи цим психологічну адаптацію (А. Литвак, К. Плаксина, І. Земцова, М. Певзнер). Вікова динаміка їх розвитку відображає загальні закони становлення емоційно-особистісної сфери (Л. Виготський, Б. Ананьев, А. Леонтьев та ін.) [2]. Порівняльний аналіз різних досліджень дає змогу констатувати небажані тенденції, що спостерігаються в розвитку дітей з глибокими порушеннями зору та зі зниженим зором, а саме: поступове збільшення кількості дітей, в яких виявляється підвищення фрустрації, емоційної напруги, депресивності, розладу в адекватності емоційного регулювання.

Діти з глибокими порушеннями зору мають ту ж "номенклатуру" емоцій і почуттів, що і зрячі, і проявляють ті ж емоції та почуття, проте рівень їх розвитку на даному етапі вивчення значно різниться (А. Литвак, Б. Гомулицкий, К. Pringle, N. Gibbs, D. Warren) [1].

Дослідження присвячені розумінням дітьми з глибокими порушеннями зору емоційних станів людини по голосу, інтонації, темпу, гучності та іншим експресивним ознакам мови свідчать про те, що, оцінюючи емоційні стани, вони можуть виділяти й адекватно оцінювати такі якості особистості мовця, як активність, домінантність, тривожність. А. Крогіус також зазначив виняткові здібності сліпих розуміти емоційні стани, вловлювати "найтонші зміни голосу співрозмовника" [3; 4].

Виклад основного матеріалу. У житті дитини (як зрячої, так і з глибокими порушеннями зору) емоції виконують наступні функції.

1. *Сигнальна функція* — відображення суб'єктивного ставлення дитини до навколишнього світу та самої себе. Таке відображення

відбувається у формі безпосередніх переживань, які інформують її про те, що відбувається, наскільки це корисно для неї, наскільки ефективно відбувається процес задоволення потреб, які існують перешкоди на цьому шляху.

2. *Функція оцінки* — відбувається оцінювання інформації, що поступає у мозок. Так, дитина виділяє важливе і корисне у предметах та оточуючому середовищі, це виділення відбувається щодо суб'єктивної цінності.

3. *Функція мотивації*. Емоції часто виступають додатковим мотивуючим фактором. Так учень може не прийти на урок тому, що незадовільна оцінка на невиконане домашнє завдання приносить йому негативні емоції. А похід у кіно замість школи зумовлює виникнення позитивних переживань в цього учня.

4. *Мобілізуюча функція*. Емоції виконують мобілізуючу функцію, оскільки слідом за сильною емоційною реакцією відбувається активація всіх сил організму. Окрім психологічного компонента, емоції складаються ще й з біологічного компонента, який сприяє своєчасній і повноцінній мобілізації організму в екстремальних умовах.

5. *Діагностична функція*. Дитина усвідомлює не всі мотиви та спонукання до поведінки. Іноді має місце недостатня або неадекватна усвідомленість мотивів та спонукань. Наявність певних емоцій може слугувати засобом їх ідентифікації та виявлення зв'язку з потребами.

Сукупність перелічених функцій обумовлює регулятивну роль емоцій у психічному житті дитини з глибокими порушеннями зору. Відсутність або недорозвиток однієї з них викликає емоційні порушення.

У психолого-педагогічній літературі визначено 4 типи сприймання емоційних станів у дітей з глибокими порушеннями зору.

1. *Дифузно-локальний* тип сприймання характеризується поверховим сприйманням емоційного стану співбесідника, виділяється тільки один елемент експресії; спираючись на нього, дитина старається визначити емоційний стан.

2. *Аналітичний тип* сприймання характеризується тим, що дитина з глибокими порушеннями зору сприймає емоційний стан завдяки виділенню низки характерних ознак експресії.

3. *Синтетичний тип* сприймання характеризується цілісністю сприймання емоційного стану, за якого елементи експресії сприймаються як недиференційована по елементам сукупність.

4. *Аналітико-синтетичний* тип сприймання — виділяються всі елементи експресії, одночасно об'єднуються та узагальнюються.

У процесі взаємодії з дорослими та однолітками діти з глибокими порушеннями зору майже не використовують жести, рухи, міміку, рідко відчувають зміну настрою партнера.

Розуміння дитиною з глибокими порушеннями зору емоційних станів людей відбувається завдяки введенню її в переживання, тобто це досягається шляхом емоційного зараження. Процес опосередкованого зараження емоційним переживанням іншої людини у дітей з глибокими порушеннями зору є надто складним. Це пов'язано з труднощами у фіксації в мовленні співрозмовника яскравих образних уявлень про його переживання. У зв'язку з цим дітям з глибокими порушеннями зору важко зрозуміти словесний контекст емоційних переживань людей. Складність проникнення в контекст емоційних переживань інших людей проявляється в тому, що діти з глибокими порушеннями зору здебільшого використовують для аналізу ситуації, що є причиною визначення емоційного стану, соціальні правила та стереотипи або визначають зовнішні обставини ситуації.

Таким чином, корекційно-розвиткова робота направлена на формування здібностей дітей зі зниженим зором розуміти як свої емоційні переживання, так і інших людей, а також використовувати набуті знання в комунікативній, навчальній, ігровій та інших видах діяльності.

Основними завданнями зазначеної програми є: розвиток, закріплення, стимуляція м'язового апарату, що відповідає за м'язові, жестові рухи; розвиток і вдосконалення загальної та тонкої моторики, яка бере участь у вираженні емоційних станів; навчання способам орієнтації на себе, від себе, у макро- і мікропросторі; навчання розуміти невербальні способи вираження емоційних станів: інтонації, пози, міміки; формування механізмів довільного відтворення невербальних засобів вираження емоційних станів в інтонації, позі, міміці, жестах; формування вміння відтворення основних емоцій; формування вміння словесно описувати емоційні стани і характеризувати їх прояви у себе, співбесідника та персонажа літературного твору; створення умов для фіксації дитиною з глибокими порушеннями зору інформативних ознак емоційних станів, для запам'ятовування та узагальнення цих ознак у цілісні еталони; розвиток оцінювальної діяльності дитини з глибокими порушеннями зору на основі аналізу емоційних власних станів та інших людей, їх вираження в поведінці; формування потреби у співпереживанні та готовності до співпереживання іншим; формування інтересу до спілкування, вміння використовувати вербальні та невербальні засоби в його процесі; формування основ самоконтролю за вираженням емоційних станів і готовності до довільної психорегуляції власної поведінки в різних видах діяльності.

Програма базується на наступних *принципах*.

1. Формування і розвиток особистості дитини в традиційних для неї видах діяльності (ігрова, комунікативна, предметно-практична, мовленнєва тощо), оскільки саме в них емоційно-моральний, соціально-особистісний, вольовий розвиток.

2. Врахування специфічних особливостей розвитку дітей з глибокими порушеннями зору під час відбору змістового наповнення програми. Зміст програми сформований з урахуванням особливостей розвитку незрячих дітей, які виявляються у сприйманні.

3. Особистісно зорієнтована взаємодія психолога з дитиною, що базується на виявленні індивідуальних можливостей і потреб кожного учня. Цей принцип передбачає можливість реалізації індивідуального підходу в дозуванні навчального навантаження конкретної дитини залежно від особливостей її розвитку, стану зору та здоров'я, способів орієнтації у пізнанні навколишнього світу.

4. Органічне поєднання діагностичних, корекційно-розвиткових стратегій. Важливою умовою реалізації завдань програми є комплексний підхід до організації корекційно-розвиткової роботи. Зміст програми забезпечує взаємозв'язок і взаємозалежність цілей, завдань, форм і методів у навчанні, вихованні та корекції відхилень в розвитку.

Тематичне наповнення програми

- Підготовчий клас: "Який Я", "Я і мої емоції", "Я та інші", "Мої успіхи та невдачі", "Моє навчання", "Мої друзі", "Я неповторний" і т. д.
- 1-й клас: "Країна Радість", "Країна Сум", "Країна Подив", "Країна Страх" і т. д.
- 2-й клас: "Вчимося співпереживати і допомагати", "Вчимося не ображати та не ображатися", "Вчимося не боятися" і т. д.
- 3-й клас: "Хочу та не вмію", "Мої мрії та бажання", "Наші почуття", "Дружити треба вміти" і т. д.
- 4-й клас: "Справляємося з гнівом та злістю", "Я господар своїх почуттів", "Наші перетворення" і т. д.

У процесі корекційно-розвиткової роботи використовуватимуться різні прийоми, що є модифікаціями різних методик. Вправи наведені для прикладу є поліфункціональними та можуть вирішувати декілька корекційних завдань.

Упровадження програми сприятиме формуванню у дітей з глибокими порушеннями зору:

1) емоційної зрілості, яка виявляється в певній емоційній стабільності дитини, її здатності адекватно реагувати на ситуації та події, орієнтуватися в настроях та станах людей, що навколо неї, брати

їх до уваги, контролювати та регулювати свою емоційну поведінку, утримуватися від імпульсивних проявів;

2) соціальної зрілості, пов'язаної з умінням спілкуватися з дорослими та однолітками, ініціювати контакти, налагоджувати спільну взаємодію, домовлятися, узгоджувати свої дії з партнерами, допомагати іншим людям, мобілізуватися на подолання труднощів, виявляти відповідальність, висловлювати самооцінні судження, поважати себе та інших.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сучасна спеціальна освіта має орієнтуватися на ефективне використання збережених систем та функцій, здатних взяти на себе компенсаторно-корекційне навантаження, цілеспрямований розвиток психічних процесів, які обумовлюють рівень опанування знань, умінь, навичок та відповідну освіченість дитини, її інтеграцію в суспільство. Врахування значених вимог до освіченості та розвитку особистості дітей з глибокими порушеннями зору викликали необхідність розроблення зазначеної програми, що надалі слугуватиме фундаментом для розробки дидактико-методичного забезпечення розвитку емоційно-вольової сфери.

Література

1. Вопросы обучения и воспитания слепых и слабовидящих: сб. науч. трудов / под ред. А. Г. Литвака. - Л. : Логос, 1981. - 122 с.
2. Дети с глубокими нарушениями зрения / под ред. М. И. Земцовой, А. И. Каплан, М. С. Певзнер. - М.: Педагогика, 1976. - 186 с.
3. Плаксина Л. И. Содержание медико-педагогической помощи детям с нарушением зрения / Л. И. Плаксина. - М. : Полиграф-Сервис, 1999. - 262 с.
4. Психологические особенности слепых и слабовидящих школьников / под ред. А. И. Зотова. - Л. : Педагогика, 1981. - 180 с.

References

1. Voprosyobuchenijaivospitanijaslepyhislabovidjashhjih : sb. nauch. trudov/ pod red. A. G. Litvaka. - L.: Logos, 1981. - 122 s.
2. Detisglubokiminarushenijamizrenija/podred. M. I.Zemcovoj, A. I. Kaplan, M. S. Pevzner. - M.: Pedagogika, 1976. - 186 s.
3. Plaksina L I. Soderzhanie mediko-pedagogicheskoy pomoshhi detjam s narusheniemzrenija/L. I. Plaksina. - M.: Poligraf-Servis, 1999. - 262 s.
4. Psihologicheskie osobennosti slepyh i slabovidjashhjih shkol'nikov/ pod red. A. I. Zotova. - L : Pedagogika, 1981. - 180 s.

Костенко Т. Н.

РАЗРАБОТКА ПРОГРАММЫ КОРРЕКЦИИ РАЗВИТИЯ ДЛЯ ДЕТЕЙ С ГЛУБОКИМИ НАРУШЕНИЯМИ ЗРЕНИЯ: ЭМОЦИОНАЛЬНО-ВОЛЕВАЯ СФЕРА

В статье раскрываются основные теоретико-методические аспекты разработки программы развития для детей с глубокими нарушениями зрения и детей со сниженным зрением (эмоционально-волевая сфера).

В основе программы - особенности развития эмоциональной сферы детей с глубокими нарушениями зрения: трудности в усвоении и применении знаково-символических средств, передающих эмоциональные состояния; трудности во взаимодействии с социальной и природной средой и задержкой в деятельности общения; трудности в формировании целостных представлений о ситуации, которые являются причиной тех или иных эмоциональных переживаний и определяют контекст общения.

Раскрыты причины затруднений восприятия детьми с глубокими нарушениями зрения человека, его движений, эмоций и их выражения. Проанализированы трудности в овладении эталонами восприятия эмоций человека. Определены типы восприятия эмоциональных состояний у детей с глубокими нарушениями зрения: диффузно-локальный тип восприятия; аналитический тип восприятия; синтетический тип восприятия; аналитико-синтетический тип восприятия.

Ключевые слова: дети с глубокими нарушениями зрения; эмоционально-волевая сфера; коррекция развития; программа.

Kostenko T.

DEVELOPMENT OF THE PROGRAM OF CORRECTION OF DEVELOPMENT FOR CHILDREN WITH DEEP VISUAL IMPAIRMENTS: THE EMOTIONAL-VOLITIONAL SPHERE

In this article are revealed the main theoretically-methodic aspects of the development program for children with deep disturbance of vision and low vision (emotional and volition sphere).

The basis of the program includes the development features of the emotional sphere of children with deep disturbance of vision: difficulties in assimilation and application of sign and symbolical means, which interpret emotional state; difficulties in interaction with social and natural environment and delay in communication; difficulties in formation of integral ideas about situations which are the reason of these or those emotional experiences and define a communication context.

There are revealed the reasons of difficulties of perception by children with deep disturbance of vision of the person, its movements, emotions and their

expressions. Difficulties in mastering standards of perception of emotions of the person are analyzed.

Types of perception of the emotional state of children with deep disturbance of vision are defined: diffusing and local type of perception (it is characterized by surface perception of an emotional state of the interlocutor, only one element of an expression is selected; leaning on it the child tries to define an emotional state); analytical type of perception (it is characterized by the fact that the child with deep disturbance of vision perceives an emotional status thanks to separation of a row of characteristic signs of an expression); synthetic type of perception (it is characterized by the integrity of perception of the emotional state in case of which the elements of an expression are perceived as a set, undifferentiated on elements); analytically-synthetic type of perception (all elements of an expression are selected, integrated at the same time and generalized).

Represented the purpose of creation of the program: the formation of abilities of children with low vision to understand both its emotional experiences and other people and as well as use the gained knowledge in communicative, educational, game and other types of activity.

The main tasks of the program are defined: development, fixing, stimulation of the muscular device which is responsible for muscular, sign movements; development and enhancement of the general and thin motility which participates in expression of emotional states; training in methods of orientation to itself, from itself, in macro - and micro space; formation of mechanisms of arbitrary reproduction of nonverbal means of expression of emotional states in the intonation, pose, mimicry, gestures; ability formation of reproduction of the main emotions; ability formation to describe the emotional states verbally and to characterize their manifestations on itself, at the interlocutor, at the character of the literary work.

Keywords: children with impaired vision; the emotional-volitional sphere; correction development program.